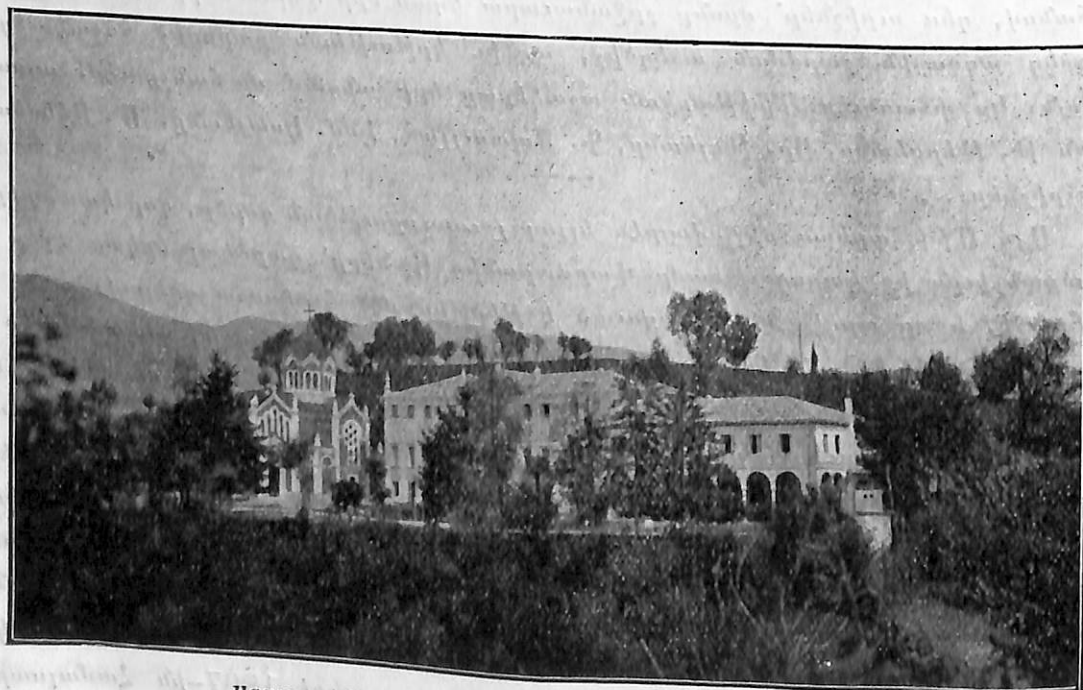

մուտքի իրաւունքը շնորհուելէն վերջ արդէն սկսած էր: Այնու հանդերձ ազգին օգտակար ըլլալու միտումը միշտ մնաց անփոփոխ, մանաւանդ Արտասահմանի հայութեան մէջ ստեղծելով անհրաժեշտ ուժ մը ապագայի ազգային միութեան համար, զինուած սկզբունքով՝ ցրումի ու ձուլումի դէմ: Մխիթ. Ն. Սանուց միութիւնը ասոր ապացոյցն է իր ծրագրով:

Հ. Մ. Ճ.

Ներքին ծակատ Մ. — Ռափայէլեան վարժարանի

Ազոլոյ, ամարամոց Մ. — Ռափայէլեան վարժարանի

ԿՐԹԱԿԱՆ ԴՐՈՒԹԻՒՆԸ

ՄԽԻԹԱՐԵԱՆ ՎԱՐժԱՐԱՆՆԵՐՈՒՆ ՄԷՋ

Մուրատ—Ռափայէլեան վարժարաններու հիմնարկութեան առաջին դարադարձը պատճառ եղաւ որ աւելի խորապէս քնննուի այն և Մխիթարեան միւս գաղտնիքներու կեանքն և գործունէութիւնը: Պատկերը՝ զոր կու տայ այս գրական Յուշարձանը այդ վարժարաններու կեանքին, կատարեալ պիտի չըլլար եթէ զանց առնուէր նկատել այն դաստիարակութեան դրուածքները՝ զոր Մխիթարեանները կիրակեցին իրենց գաղտնիքներուն մէջ: Նիւթ մը՝ որքան տակաւին չուսումնասիրուած, սակայն կարեւոր էր գոնէ հարեանցի կերպով շօշափել զայն այս առթիւ: Սոյն էջերուն մէջ ուսումնասիրութիւն մը չէ որ պիտի ներկայացուի, այլ պարզապէս պիտի ուզուի զիծեր լուր գտնել և ցոյց տալ, ջանալով աւելի այդ կրթական դրութեան հոգին վեր հանել քան կատարեալ պատկեր մը նկարել, ինչ որ դիւրին ալ չէ:

Մխիթարեան Միաբանութիւնը իր կեանքին և գործունէութեան բոլոր մարզերուն մէջ ունեցած է իբր առաջնորդ և վարժապետ իր Մեծ Հիմնադիրը: Գուցէ այնքան հաւատալի չերեւի ասիկա և սակայն ճշմարտութիւն մըն է: Մխիթարայ մահուանէն վերջ իր հոգին և իր ուսուցումը շարունակած են ապրիլ իր տան մէջ և ուղղել իր հիմնարկած ընկերութեան անդամները՝ ինքը եղած է վարժապետը անոնց՝ մտաւորապէս և հոգեպէս. երկար տարիներ ինքն անձամբ ուսուցած և դաստիարակած է զիրենց: Թէեւ կեանքի վերջին տարիներուն ուսուցման մաս մը յանձնած է ուրիշներու, այնու հանդերձ ինքն էր որ կը կատարէր առաջնորդական գործը: Ասկից դաստիարակչական միայար ոճ մը և դրութիւն մը ստեղծուած է այդ բազմամեայ շրջանի կրթական կեանքէն և գործունէութենէն:

Թեմէն: Ինչ տեսակ էր այդ դրութիւնը, ինչ սկզբունքներու վրայ հիմնուած էր, գիտական ինչ հանգամանք ունէր... դիւրին չէ այս բոլոր հարցումներուն պատասխանել: Յամենայն դէպս իբր մեթոտ եր-

Մխիթար Արքանայր

կու գլխաւոր սկզբունքներ որդեգրած էր իրեն իբր հիմն վորձառութիւնը և ողջմտութիւնը: Այն միջոցին դաստիարակութիւն իբր առանձին գիտութիւն դեռ չէր յայտնուած, և ոչ ալ գոյութիւն ունէին կրթական զանազան գաղտնիքներ. դաստիարակութեան մէջ ամէն բան անհատներու տաղանդին և մտքի լուսաւորութեան թող-

ուած էր. փորձառութիւնն և ողջմտութիւնը լաւագոյն միջոցներն էին, և հիմակ ալ են, ստեղծելու կրթական այնպիսի եղանակ մը՝ որ ունենայ իր մէջ լուսաւոր ուղղութիւն և ճկունութիւն, յարմարելու ժամանակներու և պարագաներու: Միւրեք Սբբահայր, գերաստիճան կերպով գործնական տաղանդ, ամէն բանի մէջ փորձառութեան տուեալներով կ'ընթանար և զիտէր իր պայծառատես և խորթափանց մտքի զօրութեամբ ըմբռնել ինչ որ լաւագոյն կերպով կրնար ծառայել այն նպատակին՝ որուն կը դիմէր: Եթէ տարիներ վերջ Բեսդալոցցի, այնու հանդերձ որ կը պահանջէր պարտաւորիչ մեթոտ մը դաստիարակին համար, որուն սա պէտք էր հետեւիլ նիւթականապէս, կը վկայէ իր անձին համար թէ ինքը «ուսուցման մէջ կը յառաջէր առանց կատարելիքը գիտնալու. առաջնորդուած մի միայն թաքուն բայց կենդանի զգացումէ մը», այս զգացումը աւելի կատարեալ և յարմար կրթական եղանակի մը կրնայ առաջնորդել ողջմտութեամբ և կամքի կորովով օժտուած անձ մը:

Այսպէս ահա քիչ քիչ տարիներու ընթացքին կը կազմուէր ու կը կատարելագործուէր դաստիարակութեան արուեստը Ս. Ղազարու մէջ, և առանց ունենալու իր վրայ այն զանազան բառերն և մակդիրները որ այսօր կը բնորոշեն դաստիարակութեան բազմազոյն ճիւղաւորումները. կը կրէր իր մէջ դաստիարակութեան հոգին, նպատակը, գործը. ամբողջական և կատարեալ դաստիարակութիւն մըն էր, այսինքն միացուցած էր կրթութիւնը՝ ուսուցման, նկարագրի կազմութիւնը՝ մտքի զարգացման, մարդուն իբր անհատ ձեւաւորումը՝ ընկերային կեանքի յարմարութեան. իր մարմնոյն քաջակազմութիւնը՝ գիտական յառաջադիմութեան. մարդն իր բոլոր կարողութիւններով առարկայ պիտի պատկանող ոչ մէկ բան զանց ընելով. և որովհետեւ նկատուած նպատակը եկեղեցական ասպարէզն էր, բնական է աւելի

պիտի շեշտուէր հոգեկան կեանքին և կարողութեանց զարգացումը:

Դաստիարակութեան այս նորակազմ զրութիւնը աւելի զարգացուն և ինքնաշատուկ ձեւ մը ստացաւ երբ ազգին զաւակներու համար դպրոցներ բանալու յոյսերն իրականացան: Կիրարկուելով այդ զրութիւնը աշխարհիկ տղոց վարժարաններու մէջ, աշխատեցան աւելի պատշաճեցնել այդ շրջանակին որ նպատակաւոր մար և օգտակար ըլլայ: Բարեբախտաբար առաջին նուիրուողները դաստիարակչական ասպարէզին՝ կը ներկայանան օժտուած այդ արուեստին յատուկ բարեմասնութիւններով և տաղանդով և մանաւանդ լեցուած՝ կրնանք ըսել, անսահման սիրով պատանեկութեան հանդէպ, ինչպէս Հ. Պօղոս Թընկերեան մը կամ Հ. Անանիա Ճէլալեան մը, ուզելով պարզապէս յիշել երկու անուններ, որոնք փորձառապէս իրենց այդ կրթական տաղանդը ծառայեցուցին Միւրեքարեան դաստիարակութեան զրութեան աւելի հաստատման, վտարելով պակաս մասերը, բարեփոխելով և ամբողջացնելով ընդհանուր կազմը, կատարելագործելով, յարմարեցնելով արտաքին դպրոցներու, և այսպէս երեւան հանեցին ընդհանուր զրութիւն մը որ կիրարկուեցաւ Միւրեքարեաններէ ղեկավարուած դպրոցներու մէջ:

Այս նոր դաստիարակութեան եղանակին արդիւնքները կը նշմարուին դպրոցական շրջանի առաջին տարիներէն սկսեալ մանաւանդ Պոլսոյ շրջանակին մէջ. արդիւնքներ ոչ միայն գիտական և ուսումնական տեսակէտով, ինչ որ շատ բնական էր Միւրեքարեանց պէս բազմակողմանի զարգացումով ճոխացած անձերէ աւանդուած կրթութեան համար, այլ նաեւ արդիւնքներ մարդկային անձնականութեան և բարոյական կրթութեան մարզերուն մէջ, որով կը պատրաստուէին նոր մարդիկ ազգին համար կրթուած նոր զրութեամբ, օժտուած արեւմտեան կեանքին յատուկ ազնուական հոգւով և նուրբ զգացումներով, իբր հակադրութիւն նոյն ժամանակներն

ընդհանրացած Տէր Թողիկեան դպրոցներու մէջ հնաւանդ եղանակներուն:

Որոնք են տարրերը այս դաստիարակական զրութեան զոր Միւրեքարեանները գործնականապէս կազմեցին և երկար տարիներ կիրարկելով կրթական հաստատութիւններու մէջ իրենց նկարագիրը դրոշմեցին անոր վրայ... Դիւրին չէ այս տարրերը առանձին առանձին որոշել և գիտական զգեստաւորումով ներկայացնել. ջանանք զլիաւոր գիծերը նկատել:

Դաստիարակութիւնը իր գիտական ուղղութիւնը կ'առնէ այն իմաստասիրական դպրոցէն՝ զոր կ'որոգեզէ անհատը: Մըխիթարեանց ընդդրկած իմաստասիրական դպրոցը՝ որով և այն հոգեբանական սկզբունքները որ զիրենք առաջնորդեցին կրթական գործունէութեան մէջ՝ Նոր-Արիստոտէլեան կոչուած էր, հիմնուած իրականութեան մեզի ընծայած տուեալներով վրայ և ունենալով իբր նպատակ գաղափարական մը՝ որուն պիտի դիմէ և հասնի ամէն անձ. հոգեբանական յորինուածք մը խառն փորձառական և իմացական զոյգ տարրերով, որոնցմէ մին պիտի ծառայէ իբր լուսաւորող և բարձրացնող, միւսը պարփակող ոյժեր և կարողութիւններ՝ որ կը մաքրուին, կը հրահանգուին, կը բարգաւաճին ու կը վերանան հաստատուելով և կատարելագործուելով: Պատանին էակ մըն է որ կը յայտնուի արգէն իսկ կազմուած ոյժերով և կարողութիւններով, զորս պէտք չէ խաթարել կամ եղծանել այլ մանաւանդ հարկաւոր է յարգել զանոնք, յայտարարել և ազատ ասպարէզ տալ, միաժամանակ աշխատելով ուղղել, յղկել ու բարձրացնել: Ոչ մէկ ոյժ և կարողութիւն աննպատակ չէ, բոլորն ալ իրենց առանձին պաշտօններն ունին. ինչ որ իրականութիւնը կը ներկայացնէ՝ փոխելու իրաւունք չունինք, այլ բարեփոխելու. մեղէն մարմին մը չէ որ պիտի կազմենք, այլ բանականութեամբ և հոգւով առաջնորդուած մարմիններ. զուտ մտքեր չէ որ պիտի ապրեցնենք, այլ մարմնի մէջ ամփոփուած մտքեր և հոգիներ:

Այս ըմբռնումով զրութիւն մը պիտի չանտեսէ ոչ մէկ բան անձին մէջ որ կրնայ զարգանալ և կատարելագործուիլ. պիտի կրթէ և հրահանգէ մարմնի զգայարաններն՝ ինչպէս նաեւ երեւակայութիւնն և յիշողութիւնը. կամքը և իմացական բոլոր կարողութիւնները, ինչպէս նաեւ հոգւոյ բոլոր ձկտումները. ասկից դաստիարակչական բազմաթիւ ճիւղաւորումները ֆիզիքական, իմացական, բարոյական, իւրաքանչիւրին տալով իր նիւթի և կարեւորութեան մեծութեան համեմատ ընդարձակութիւն և ժամանակ: Այս գաղափարներով զանց չեն առնուիր ոչ մէկ ուսում, ֆիզիքական կրթութիւնն ինչպէս և գեղարուեստները, գծագրութիւն, երաժշտութիւն, թատերական ներկայացում, փորձառական և զուտ վերացական գիտութիւնները ինչպէս նաեւ գործնականները. նպատակն ալ միայն օգտապաշտ գիտումներու չէ ուղղուած, այլ անհատական զարգացման և ընկերային բարձրացման:

Ընկերային կեանքը անձուկ աղերսներ ունի միջավայրին և ցեղին հետ որոնք կրնան շղթայել և չթողուլ ազատ բողբոջում մը դպրոցական կեանքին զարգացման իրենց ճնշիչ և ստրկային հոգեբանական վիճակով. շատ անգամ միջավայրներ երկար տարիներու դաստիարակական ընթացք մը կրնան արժեք. այս ճանաչողութեամբ է որ դպրոցներ հաստատուելու գաղափարը մարմին առած, Միւրեքարեաններու աչքերը դէպ ի եւրոպական հորիզոններն ուղղուեցան, իբր աւելի յարմար այդ նըպատակին իրենց ունեցած ընկերային և միջավայրի բազմաթիւ բարեմասնութիւններով, այնու հանդերձ որ տնտեսապէս բիւրաւոր խոջընդոտներ պէտք էր դիմագրաւել՝ այդ կեդրոններուն մէջ տեղաւորուելու համար: Լուսաւոր կեդրոններ, ինչպէս Բատուա կամ Վլենտիկ ու Բարիզ, կրթական պարտէզի մը գերը կը կատարեն Միւրեքարեան դաստիարակութեան մէջ, ազնուութեան և վայելչութեան գծեր աւելցնելով ընդհանուր կառուցուածքին վրայ ու անով տոհմային նկարագիրը կը

բարեգաղութի ներուժեան և շնորհքի տոգորումով: Թողունք որ հոգեբանական լաւագոյն վիճակ մը կը ստեղծուի ընդհանրապէս աշակերտութեան մէջ արթնամտութեան, ուշիմութեան և վճռականութեան ձկտումներով՝ մասնաւորապէս ուսումներու հրահանգման մէջ. ինչ որ չէր վերապահ ժամանակակիցներէ ալ, որոնք կը խոստովանէին թէ այդ նոր միջավայրերուն մէջ սակաւժամանակեայ շրջանի մը մէջ կը բոլորէին պատանիները ուսման ընդարձակ ծրագիր մը, մինչ Արեւելքի մէջ երկար ատենուան կը կարօտէին այդ բանին համար:

Անցնելով այդ դաստիարակութեան բուն կազմին՝ պիտի ըսեմ որ Միւթարեանները իրենց կրթական շրջաններէ հիմնած էին արտաքին երկու մեծ և ընդհանրական սկզբունքներու վրայ, արդիւնք իրենց հոգեւորական և հայ ըլլալու հանգամանքներուն. այսինքն կրօնական հոգին և Ազգայնական զգացումը:

Միւթարեան դպրոցի մը սեմը թեւաւորած պահուէ կը զգաս որ անդորր և նուիրական բան մը կը թեւածէ մթնոլորտին մէջ՝ իբր համատարած արծիւ մը իր թեւերով խնամարկէր ու ջերմացնէր այդ միջավայրը և կամ հոգեկան լոյս մը ապրէր միշտ հոն՝ պայծառացնելու և ամէն բանի խմաստ մը տալու, ուսկից երջանկութեան հոգնէր մը միշտ արձագանգող, ու մարդս կարծես միշտ հաղորդակցութեան մէջ է լոյսերու և ջերմութեան հետ: Միւթարեանի հոգեւորական հանգամանքը միայն չէ որ այս մթնոլորտը կը ստեղծէ, այլ իր ըմբռնումը մարդկային կեանքին և դպրոցի մը նպատակին: Դպրոցին նպատակը բարոյական մարդը կազմելն է. իսկ բարոյականը առանց կրօնական սկզբունքներու և գաղափարականի՝ անհիմն է մեզի համար. արժանապատուութեան զգացումը և կամ մարդկութեան վիճակին բարձրութեան վեհ գաղափարը շատ քիչերու քով կրնան կազմել անաղարտ բարոյական կեանքի մը հիմք. այդ պատճառաւ դաստիարակութեան հիմքը կրօնական սկզբ-

բունքներն և համոզումները պէտք են ըլլալ: Կրօնական սկզբունքներ որ ստեղծեն խորք մը պատանիին հոգւոյն մէջ՝ ծառայելու իբր հիմ ընդհանուր բարոյականութեան, ինչպէս գեղարուեստներու աւանդման մէջ դաստիարակական նպատակը պիտի ըլլայ կազմել ճաշակը, և ոչ թէ ճարտարութիւններ ձեւել: Թողունք որ մարդկային սրտին մէջ պարագլուխ մը կայ, յայտնուող պատանեկութեան շրջանէն սկսեալ, զոր ստեղծեալ ոչ մէկ իր կամ հնարք չեն կարող լեցնել. աստուածային իրերու լրութիւնը միայն այդ պարագլուխը կրնայ դարմանել. այդ պատճառաւ բարոյական և կրօնական տեսակէտով անգոյն դաստիարակութիւն մը անկարելի է ըմբռնել մեզի համար:

Նուազ ցայտուն եղած չէ ազգային դրոշմն ալ Միւթարեանց դաստիարակութեան մէջ: Ազգային կեանքը, անոր վերազարթումը և բարձրացումը, անոր տիրական ըլլալը նպատակներէն մին էր արդէն Միւթարեանութեան հիմնարկութեան. հայ անհատներէ կազմուած և միայն հայ անհատներու ուղղուած. այս կենսական կէտը չէր կարող փոխուիլ երբ կարելիութիւնը կը ներկայանար դպրոցական կեանքով զբաղելու. ամէնէն առաջ մանկութեան և պատանեկութեան մէջ հրահրելու էր ազգային զգացման կրակը, անոնց՝ որ ապագայ հայ համայնքը պիտի կազմէին. լաւագոյն և ապահովագոյն ուղին էր ազգային ոգին զգացնելու և անով ապրիլ տալու, քան յետոյ զրքերու կամ ծաւալման ուրիշ միջոցներու գործունէութեամբ: Եւ արդէն ծանօթ է ամէնուն թէ Միւթարեան դպրոցները լուրջ և ըմբռնուած հայրենասիրութեան որրանը եղան և ինչպէս առկից նոյն կեանքը ծաւալեցին հայկական կեդրոններու մէջ ալ իրենց աշակերտներու ձեռքով:

Իսկ իբր ներքին սկզբունքներ՝ իրենց շրջաններու որդեգրած էին այս երկուքը՝ ընտանեկան շրջանը դպրոցին մէջ և կանխարգել կամ նախազգուշացուցիչ եղանակը:

Միւթարեանները իրենց դաստիարակութեան մէջ դպրոցը նկատած են իբր մեծ ընտանիք մը և միշտ ջանացած են դնել հոն ընտանեկան մթնոլորտ և կեանք: Դպրոցը Միւթարեաններուն համար չ'ի ներկայանար իբր պարզ ուսումնարան մը, ուր կը հաւաքուին աշակերտները ուսում առնելու և գիտութիւն ամբարեկու համար. դպրոցը կրթարան մը, անձնականութեամբ օժտուած մարդեր կազմելու վայր մըն է, և ո'րքան մօտենայ ընտանեկան կեանքի տեսակին, այնքան աւելի մերձեցած կ'ըլլայ իր նպատակին, որովհետեւ կը պատրաստէ տղաքը ընկերութեան և ընտանիքին համար: Այս պատճառ Միւթարեանները իրենց դաստիարակի դերին մէջ հայրական սէրը, զգուհնքն և հոգածութիւնն է որ միշտ ցոյց տուին. եղան հայրեր՝ որ գիտեն սիրել և խնամել, բայց միանգամայն առաջնորդել, ուղղել, ազդարարել և յանդիմանել, միշտ սակայն հօր մը սրտով և կերպարանքով: Այս կերպով դպրոցին արեւելեան ըմբռնումին՝ որ բռնակալական հանգամանք մ'ունէր՝ կը հակադրուէր նորը՝ հիմնուած տղուն հոգւոյն ըմբռնումին և անոր ազատ ասպարէզ մ'ընծայելուն վրայ, իբր իր ընտանեկան յարակին մէջ ըլլար, որպէս զի ինքնարեւարար յայտնուին իր կարողութիւններն և միտումները, աճին, բարեփոխուին ու զօրութիւն գտնեն: Սոյն նկատողութիւններով միշտ ջանացած են աշակերտներու յարաբերութիւնները ուղղակի կատարել դաստիարակներուն հետ, որպէս զի իբր օտարներ չ'ներկայանան, այլ ամէն ատեն և ամէն պարագաներու մէջ շուրջենին և իրենց զիմացը գտնեն անձեր՝ որ հայրեր են իրենց համար և այդպէս վարուին իրենց հետ: Այս փոխադարձ սէրը, կրնանք ըսել թէ կը կազմէ մասնաւորապէս ներքին դաստիարակութեան գաղտնիքը:

Միւս կարեւոր կէտը կանխարգել և նախազգուշացնող շրջանն է, որով տղան կը դրուի այնպիսի պայմաններու և շրջանակի մէջ, որ թերանալու և խնայու վը-

տանգները իրեն համար շատ նուազին: Անկումները կրնան օգտակար ըլլալ իրենց ընծայած փորձառութիւններով. սակայն կը տարակուսիմ որ ընկերային շրջանակին մէջ անկումի մը բարեբար արդիւնքներն աւելի նպաստամատոյց ըլլան՝ քան առաջ բերած վնասները թէ անհատին և թէ ընկերութեան համար: Այս մտածութեամբ որդեգրուած է այդ կանխազգուշութեան դրութիւնը, որ յետոյ Սալեզեան Ընկերութեան Հիմնադրին անուամբ պիտի ձանչցուէր և ընդհանրապէս Արեւմուտքի մէջ, մինչ իրմէ առաջ մեծանուն դաստիարակներէ նկատուած էր արդէն կենսական տարր մը պատանիներու կըրթական գործին մէջ: Այս դրութեան համեմատ՝ դաստիարակներու մշտատեւ հաղորդակցութիւն մը կայ աշակերտներուն հետ դասարաններու մէջ, հանգստեան պահերուն, ինչպէս նաեւ շրջագայութեանց միջոց, և այդ ներկայութիւնը կը ծառայէ իբր շարժառիթ և պատճառ տղուն շրջան հայեաց ըլլալու և արթուն, և անզգալի կերպով մղելու զինքը կարգապահութեան, որու մէջ կը կայանայ Պղատոնի համաձայն դաստիարակութեան զօրութիւնը:

Այս հիմնական տարրերուն շուրջ խըմբուած են դեռ ուրիշներ ալ, աւելի փոքրներ ու երկրորդականներ, իբր մանր ճիւղաւորումներ՝ կերտելու համար ամբողջական դիմագիծը:

Ինչ որ սակայն առաջին հայեացքով յայտնապէս կ'ազդէ, է առանձնատուկ նկարագիր մը՝ որ Միւթարեանէն կը ծագի և որ չի շփոթուիլ ուրիշներու հետ, նկարագիր մը իր անջատ գոյներով ու նրբերանգներով, կազմուած մթնոլորտի մը և միջավայրի մը մէջ որ համակ ներդաշնակութիւն է, գեղեցկութիւն և պայծառութիւն: Այդ ներդաշնակութեան կը զուգակցի նաեւ հոգւոյ սլացում մը՝ անշահախնդիր նուիրումով անձին՝ առանց նիւթական կաշկանդումներու, և այսպէս կը բարձրացնէ այդ նկարագիրը սրբազան գաղափարականի մը:

Հ. ԿԻՐԵՆԴ, ՔԻՊՐՈՍՈՍ